

Kong Christian den Fjerdes egenhændige Breve. VIII Bind. 1584-1648. Supplement til C. F. Brickas og J. A. Fridericias Udgave. Udgivne ved Johanne Skovgaard af Selskabet for Udgivelse af Kilder til dansk Historie. Kbh. 1947. 469 sider, med 4 facsimiler.

Aaret efter, at Selskabet for Udgivelse af Kilder til dansk Historie var stiftet (jan. 1877), begyndte dets første publikation at udkomme. Det var den store udgave af Christian IV.s egenhændige breve, beserget af C. F. Bricka og J. A. Fridericia, der udgaves i 7 bind 1878—91 i det øjemed at fuldføre den plan, som C. Molbech havde begyndt udførelsen af med sin udgave af kongens da kendte breve fra 1596—1631 (1848), men ikke havde formaaet at føre til ende.

Naar Selskabet i 1947 — 299 aar efter Chr. IV.s død, 99 aar efter fremkomsten af Molbechs bind, 56 aar efter afslutningen af Bricka og Fridericias udgave og 19 aar efter, at det havde overdraget arkivar frk. Johanne Skovgaard udgiverarbejdet — kunde udsende et supplementbind paa 391 numre, tilkommer hovedæren Frederiksborgmuseets direktør, mag. art. O. Andrup, hvis sporsans og energi det i 1921 lykkedes at fremdrage og for den danske stat erhverve den store samling egenhændige breve fra Chr. IV til Corfitz Ulfeldt, som befandt sig i grev Alexander Kálnoky's eje paa slottet Csicsó (ved den daværende ungarsk-tjekoslovakiske grænse). 239 af disse breve var hidtil utrykte, mens Bricka og Fridericia i deres udgave havde kunnet optage 185 af dem paa grundlag af afskrifter af Langebek og Klevenfeldts medhjælpere, tagne før Corf. Ulfeldts østrigske ætlinge købte dem ved den klevenfeldtske auktion 1777. De hidtil utrykte breve (sammen med en mindre gruppe, af hvilken der findes afskrifter fra 18. aarh. i dansk eje) erhvervede hof- og statskansler Corfitz Anton Ulfeldt i 1750 gennem den østrigske gesandt i Stockholm Chrf. Theodor v. Antivari fra baron Stiernblad, svigersøn af Joachim Beck-Friis, hvis moder var Corfitz Ulfeldts og Leonora Christinas datter Leonora Sophie. Hertil føjer sig en lille samling paa 17 breve fra kongen — hvoraf 7 til Kirsten Munk og Ellen Marsvin — som findes paa bymuseet i den bøhmiske by Neuhaus, og hvoraf Arnost Kraus og Bering Liisberg udgav nogle af de interessanteste i Gads Danske Magasin 1908—09. Et brev fra Chr. IV. til Corf. Ulfeldt ^{27/11} 1645 (nr. 319), af hvilket der findes en tysk oversættelse i Neuhaus, er nu havnet i en privat dansk autografsamling, tilhørende prokurist T. Troensegaard.

7 af »Neuhaus-brevene« er trykt af Bricka og Fridericia: 4 (til kansler Chr. Friis $22/3$ 1622 (I, nr. 184), til Corf. Ulfeldt $15/4$ 1643, dec. 1644 (?), u. dat. (V, nr. 272, 481; VII, nr. 54)) efter »Langebeks Afskr. (efter Orig. hos Klevenfeldt 1770)«, 1 (til Corf. Ulfeldt $23/4$ 1643 (V, nr. 277)) efter 2 afskrifter i Geh. Ark., hvoraf den ene af Langebek, 1 (til Jørgen Urne $23/12$ 1636 (IV, nr. 127)) efter J. H. Schlegels afskr. i Kallske Saml., 4, 441 og en afskr. i Maribo Stiftsbibliotek, 1 (til Kirsten Munk $24/3$ 1629 (II, nr. 180)) efter »Molbechs Afskr. (efter en Afskr.) i Ny kgl. Saml., 4, 985 b. Det sidstnævnte brev vides fra auktionskataloget 1777 ogsaa at have tilhørt Klevenfeldts samling. Supplementbindets udgiver frk. Skovgaard formoder, at dette gælder alle Neuhaus-brevene (se hendes forord s. X). Men hvordan saa forklare, at 11 af disse breve (medregnet ovennævnte brev til Corf. Ulfeldt $27/11$ 1645) — og blandt disse 9 af stor historisk eller personal-historisk interesse — ikke, modsat de andre stykker i Klevenfeldts samling, foreligger i afskrifter af Langebek eller andre danske afskrivere fra 18. aarh.? Hertil kommer, at 9 af de 11 breve er af meget intim karakter (brevene til Kirsten Munk fra 1615 (nr. 27-28, 31-32) er, som Kraus og Bering Liisberg kaldte dem, »kærlighedsbreve«) eller berører intime familieforhold¹, hvad blandt de af Bricka og Fridericia trykte »Neuhausbreve« kun brevet til den uden for familien staaende rigsmarsk Jørgen Urne af $23/12$ 1636 (om Ellen Marsvin, fru Kirsten og »hendes Horunge« m. m.) kan siges at gøre. Man kunde gætte, at de 11 var blandt de af Antivari købte breve, men de er ikke, som saa godt som alle de andre breve i hans samling, forsynet med bogstav og dato i øverste venstre hjørne (sml. de bag i supplementbindet rykte facsimiler nr. 1, 3 og 4)², saa formentlig har de deres egen overleveringshistorie. Men stammer i øvrigt ikke det store flertal af baade Kálnoky- og Neuhaus-brevene fra de beckske gaarde i Skaane? Her synes efter Corf. Ulfeldts flugt og død og under hans enkes fangenskab i Blaataarn det mest nærliggende repository for ægteparrets brevlige efterladenskaber at maatte have været.

At de 18 breve skiltes ud og sluttelig havnede i Neuhaus,

¹ Det 10. er et brev fra dec. 1627(?) (nr. 76) ang. lønning til Rhingrev Otto Ludwig og anvisning af et kammer til ham paa slottet og kan i betragtning af forholdet mellem ham og Kirsten Munk maaske ogsaa medregnes blandt de »intime« breve; det 11. (nr. 238) er en ordre af $27/1$ 1643 ang. en ukendt breviser, som er gammel nok til at gøres værgagtig.

² Det synes heller ikke — saa vidt man forstaar frk. Skovgaards forord — at være afskrevne af Bengt Bergius, saaledes som tilfældet er med Antivari-brevene (jfr. forordet s. IX).

skulde efter udg.s gætning skyldes, »at de — som i særlig Grad belyste Christian IV.s Forhold til Kirstine Munk — er blevet brugt som Beviser for den ulfeldtske Slægts legitime Afstamning, af hvilken der i Anledning af Ægteskab og Optagelse i Frøkenkloster blev foretaget Undersøgelser i 1760erne og 1780erne» (s. X). Hertil er at sige, at kun 10 af brevene vedrører forholdet mellem kongen og fru Kirsten, mens resten for det nævnte øjemed synes helt ligegyldige.

Kálnoky- og Neuhaus-brevene er det ny binds hovedstamme, men det rummer desuden adskillige andre nyfundne egenhændige breve fra Chr. IV. Størst interesse blandt disse har 54 breve til tyske fyrster og fyrstinder fra aarene 1584—1638, de fleste fundne i arkiverne i Dresden, Wien, Hannover, Berlin, Schwerin, München og Weimar (af hvilke Fridericia havde besøgt de to første før publiceringen af 7-bindsudgaven)¹. Forespørgsler til en del andre fremmede arkiver (i nogle af hvilke Fridericia havde foretaget eller ladet foretage undersøgelser) gav intet udbytte. Enkelte breve er trykt efter den svenske samler Bengt Bergius' afskrifter af Antivarisamlingens stykker (nemlig hvor dennes originaler — det gælder kun faa, hvoraf de fleste lidet vigtige — er bortkomne). Endelig rummer bindet nogle breve, paategninger og rettelser i kongens haand, hvormed Rigsarkivets samling er forøget siden hovedudgavens afslutning (heraf 11 afgivne fra Riksarkivet i Stockholm, tidl. tr. af Lauritz Weibull i Danske Mag. 5. r. V, 8—17). Et par som »Efterslet« trykte breve er hentede fra en langebeksks afskrift efter en tabt original i Rosenholm-arkivet og en afskrift i det Deichmannske Bibliotek i Oslo (tidl. tr. i Kirkehist. Saml. 4. r. III (1893—95), 619 f.).

Det vides — og maatte i betragtning af kongens skrivetrang a priori ventes — at der har existeret andre egenhændige breve og optegnelser fra Chr. IV.s haand end de 3000, som er optagne i de foreliggende 8 bind. Udg. tvivler ogsaa om, at hun har faaet alle de bevarede med. Det er sandsynligt, at tvivlen er berettiget. Men det kan (desværre) anses for temmeligt sikkert, at der næppe mere vil fremkomme tilstrækkeligt mange nyfund til at give Kildeskriftselskabet anledning til at udsende et 9. bind. Helt sikker kan man dog, saa længe Andrup lever, ikke være.

Som udgiverarbejde maa det vægtige supplementbind i det hele betegnes som solidt og vederheftigt. De gennem-

¹ Til denne gruppe føjer sig brevet til kurf. Johan Sigismund af Brandenburg ^{11/10} 1613 (nr. 15), som nu ejes af en dansk privatsamler, og det efter facsimile trykte brev til hertuginde Elisabeth af Braunschweig ^{10/} 1625 (nr. 50).

gaaende forstandige principer fra Bricka-Fridericia-udgaven er fulgt med streng pietet — undertiden for streng, som naar en nu forældet form og stavemaade for (især udenlandske) egenavne er bibeholdt, og bogtitler gives i forkortet (undertiden direkte urigtig) form og oftest uden udgivelsesaar (e. g. »Biografisk Leksikon, red. af P. Engelstoft« (s. 47), »Sveriges Krig 1611—1632« (s. 14), »Højer, Sverige« (s. 178)). I et par tilfælde har dette medført en pietetsløshed mod forgængerne. Naar det oplyses, at brevet nr. 50 (til hertuginde Elisabeth af Braunschweig ¹⁹/₁₀, 1625) er trykt efter »Facsimile i Oncken, Allg. Geschichte, 3. Hauptabth. III-2, s. 296« (j: G. Winter: Geschichte des dreissigjährigen Krieges, 1893) og at brevet til hofprædikant Peder Winstrup ⁵/₁₀, 1637 (nr. 390) tidligere er trykt i »Kirkehist. Saml. 4. r. III, 619 f.« (udg. 1893—95), volder de manglende aarstal, at den uskyldige læser sidder med en skummel mistanke om, at Fridericia — maaske den boglærdeste af alle danske historikere — kan have overset denne facsimile og dette trykte brev, før han afsluttede sin udgave¹.

Noterne er udarbejdede med megen omhu, omend de gennemgaaende er mindre udførlige end de Bricka-Fridericiaske, til dels fordi de i mange tilfælde kan nøjes med at henvise til disse; ikke sjældent bygger de paa arkivundersøgelser. I den ikke-danske literatur, som yder bidrag til Chr. IV.s historie, er udg. dog mindre velbevandret, end Fridericia var. Exempelvis kan anføres, at der i noterne til brevomtale af forskellige russiske gesandtskaber i 1640'erne ikke er henvist til N. N. Bantyš-Kamenskij's velkendte værk »Obzor vnešnich snošenij Rossii (po 1800 god)«, i hvis bd. I (1894), 222—27 de alle er ret udførligt omtalt. Om den politiske baggrund for brevet til kurf. Joachim Frederik af Brandenburg april 1603 (nr. 6) kunde en del være fundet i S. U. Palme: Sverige och Danmark 1596—1611 (1942), 345 f., 354 f., 468 f., om den kursachsiske fredsmægling 1626—27 (nr. 67, 69, 71—72) og Chr. IV.s klage: »Mir düncket, dass der Beyer Fürst mehr Keysser agirt dann der Keyser selbst« (s. 93) i W. Goetz: Die Politik Maximilians I. von Baiern und seiner Verbündeten 1618—1651, 2. Th., III (1942), 375—511 passim og i H. Hallwich: Fünf Bücher Geschichte Wallensteins III (1910), 154 ff., om Chr. IV.s fredsmægling i Tyskland efter Pragfreden (jvf. nr. 86) i S. Arnoldsson: Svensk-fransk krigs- och fredspolitik i Tyskland 1634—1636 (1937). Exempelrækken kunde let øges.

¹ Det virker ogsaa »unfair« (naturligvis utilsigtet), naar det ikke oplyses, at den mangelfulde langebekske afskrift, hvorefter brevet nr. 57 er trykt hos Bricka-Fridericia (II, 8 f.), er taget »ex copia«.

Enkelte steder rejser breve og noter smaa uløste, i visse tilfælde maaske uløselige problemer. I anledning af det føromtalt brev til kurf. Joachim Frederik af Brandenburg april 1603 (s. 5), der opfordrer adressaten til at møde kongen til fortrolig samtale i Wittstock, udtaler udg. sin uvidenhed om, hvor vidt Chr. IV. kom til Wittstock. Hun synes at have overset Sivert Grubbes dagbogsindførsel (Danske Mag. 4. r. IV, 16), hvorefter han i hvert fald kom til Rostock, hvortil han afrejste fra Malmøhus $28/4$ 1603. S. 36 udtrykkes der tvivl om, at den Henrik Lange, som 1615—16 var rejsementor for de gottorpske prinser, var kancellisekretær H. L. til Oldager. Til støtte for denne identifikation kunde anføres, at H. L. ikke i Kanc. Brevb. nævnes som fungerende i kanc. mellem $3/1$ 1615 og $4/7$ 1617 (da han atter ses i virksomhed) og i følge Medd. fra Rentekammerarch. 1872, 160 fik afsked (orlov?) $18/8$ 1615. I indledningsregistret til brevet af $5/11$ 1615 til hertug Georg af Braunschweig-Lüneburg (nr. 30, s. 40) siges, at kongen »sender Penge til Hvervning«. Hertil rakte de »125 Rossonobel«, som sendtes den unavngivne unge ædling, »vnserem Newen krigsman«, ikke langt; de har vel været bestemt til hans personlige behov.

Brevet til kurf. Georg Vilhelm af Brandenburg $17/5$ 1626 (nr. 60) er dateret »kaalbe« (jvf. s. 469). Registeret har blot: »Kalbe, tysk By«. Der er to tyske byer af navnet: K. an der Milde (i Altmark) og K. an der Saale (i den gang kursachsisk omraade). Den militære situation tyder paa, at det er den førstnævnte (c. 60 km n. ø. for Wolfenbüttel, nærmest det i brevet omtalte Tangermünde), der menes.

I ordren, dat. Dalum $9/12$ 1627, om Kirsten Munks afrejse til København (nr. 75, s. 95) nævnes blandt rejsedeltagerne, mellem adelsmændene og de »thuende Jomfruer«, en uidentificeret »M: kaain«. Monstro det skulde være magister Georgius Hahn, der kort efter ($31/12$) fik ansættelse som præceptor for de kongelige børn (Medd. fra Rentekammerarch. 1872, 187; S. Birket-Smith: Leonora Christina, Grevinde Ulfeldts Historie I (1879), Anm. s. X)?¹ S. 179 (nr. 138) identificeres »den gammel haanreii, som nu Agerer fyskemeister offitium«, med Johan Bøgvad (jvf. om denne bl. a. Nyt hist. Tidsskr. IV, 238, 316 og Kanc. Brevb. 1613—39 passim). Det er aabenbart den samme »gammel hanrey«, som nævnes s. 168 (nr. 125). S. 243 (nr. 200, til Corf. Ulfeldt $21/5$ 1643) gættes, at »den unge distilator, som kam fra lychtenborg«, maaske er Caspar Herbach. Hertil er dog at bemærke, at

¹ Den i missive af $7/12$ 1627 (Dalum) nævnte løjtnant Christoffer Hain Stenge (Kanc. Brevb.) synes at passe mindre godt i sammenhængen.

denne paa nævnte tidspunkt var i 40-aarsalderen og ellers i 1643 benævnes »Snecker» eller »Hoftischler» (Bricka og Fridericia V, 364). Flere steder (nr. 220, 261, 300, i aarene 1643—44) nævnes en tysk dr. »kneffuel», som fabricerede noget af kongen efter-spurgt »wand», og som greven af Oldenburg havde lovet at skaffe til Danmark, men der gøres intet forsøg paa at identificere ham. Mon det ikke skulde være den vidtberømte dr. Andreas Cnoeffel (Cneuffel) (f. i Bautzen, d. 1658 som kgl. polsk livlæge og raad, nævnt bl. a. i C. G. Jöcher: *Allg. Gelehrten Lexicon* I (1750), 1978)?

Et af Kálnoky-samlingens hidtil ukendte stykker er Corf. III-feldts, af kongen skrevne edelige revers som rigshofmester (nr. 191), dat. $\frac{2}{4}$ 1643. Udg. drager af dateringen den slutning (s. 234, nr. 1), at det i registrant over Børringe Klosters arkiv nævnte brev fra Joachim Beck af $\frac{2}{4}$ 1643 har ret, naar det deri siges, at brevskriveren har talt med Ulfeldt paaskedag ($\frac{2}{4}$), paa hvilken dag U. blev udnævnt til rigshofmester (Birket-Smith: *anf. v. I, Tillæg og Rettelser s. CXVIII*). Den af Fridericia (Danmarks ydre politiske Historie II (1881), 292) anførte hjemmel (Relation fra Danmark til M. Cracau $\frac{18}{4}$ 1643), hvorefter udnævnelsen fandt sted paaskeaften ($\frac{1}{4}$), synes dog lige saa god. Der er intet i vejen for, at kongen kan have skrevet reversen dagen efter udnævnelsesaftenen. Den af udg. nævnte alternative dato $\frac{4}{4}$ har intet steds hjemme.

Undertiden kan Chr. IV.s sprogbrug skabe knuder. I brev til Corf. Ulfeldt $\frac{12}{2}$ 1643 (nr. 183) angaaende udrustning af en eskadre til expeditionen til Hamburg taler han om »tømmer at gøre Brigger aff tyl Stöckerne store och sma» (s. 227). Udg. gætter, at »Brigger» er »Brikker». Der kan maaske være tale om en fordanskning af det tyske »Brüge», d. e. »Tabellatio, bretergerüst» (Grimm: *Deutsches Wörterbuch* II, 422). I brev til samme adressat af $\frac{26}{5}$ 1643 (nr. 201) skriver kongen, at flaaden er paa vej hjem, »Och Er ingen thuiffuel pa, At nar densamme med Lycke kommer tylstede igen, at dy Suenske Io lader thuga ued Plowen» (s. 244). Udg. fortolker »thuga» som et svensk dialektord, der betyder »en Jernkrog, i hvilken Skaglerne fæstes» (efter H. Vendell: *Ordbok öfver de östsvenska dialekterna* (1904), 1048 dog: »vidja; vidjelänk, ish. i slädar och skaklar»), og slutter, at kongens mening maa være, at Svenskerne vil træffe krigsforberedelser. Det var jo imidlertid netop, hvad han paa dette tidspunkt (hvad ogsaa nævnte brev giver udtryk for) ikke troede paa. Hvad enten udg.s sindrige sproglige fortolkning er rigtig,¹ eller kongen

¹ Hun skylder dog beviset for sin ret til at fortolke »lader» inchoativt = »anbringer».

(thi Chr. IV.s ortografi skal man ikke tage for højtideligt) maaske forestiller sig, at de svenske lader (hestene) »tugga« ved ploven (for at drøfte den ny tidende eller, som den i brevet nævnte Salvius, gaa i seng af drøvelse), saa er meningen sikkert, at nabo-magten nok holder sig i skindet.

Der gives bag i bindet (s. 433—41) en nyttig fortegnelse over uoverensstemmelser mellem breve, som af Bricka og Fridericia er trykt efter afskrifter, og de tilsvarende originaler. Desværre stilles man paa s. 441 over for et problem, som udg. og de høj-lærde tilsynsførende burde have skaaet hogens benyttelse for. Man søger forgæves en fejlliste for hovedudgavens bind VII (tillægsbindet), indtil man opdager, at kun s. 2—94 i det med »Bd. VI« overskrevne stykke gælder dette bind, mens de paafølgende rettelser til s. 127—37 gælder bd. VII, uden at dette anføres. Er det blot overskriften »Bd. VII« eller mere, som her er faldet ud? Man sidder med bange anelser.

Den nævnte fortegnelse viser, hvad udg. da ogsaa i forordet konstaterer (s. VIII), at de af Bricka og Fridericia benyttede afskrifter næsten alle har været omhyggelige gengivelser af originalerne. Det har da i almindelighed været unødvendigt at optrykke disse. Dette er kun sket, hvor der findes mere betydelige afvigelser mellem original og afskrift. I nogle tilfælde er der maaske optrykt for meget. Som nr. 40 (s. 54 f.) trykkes et udførligt missive til menige prakticerende medici i København, med kongens tilføjelser i randen (i alt 26 ord). Missivet er med indføjelser af de kongelige rettelser trykt i Kbh.s Diplomatarium V (nr. 80) efter Sjæll. Tegn. Det havde, især i en papirfattig tid, været nok her at meddele de kongelige andele i missivet. Noget lignende gælder toldrullen af 18/10 1643 (nr. 215, 2. 262—68), der er trykt i Sechers Corpus Const. Dan. V, 389—93; det havde været tilstrækkeligt at anføre, at den skyldes kongens egen pen samt at meddele fejl og senere ændrede ting (meget faa) og maaske et par særligt ejendommelige stavemaader i hans udarbejdelse. Helt uforstaaende staar man over for, at Bricka og Fridericia VII, Tillæg A—C (s. 143—45) er genoptrykt efter de samme tekster (bl. a. et tryk fra 1785) og med de samme noter. En henvisning havde her været nok. —

En mere indgaaende redegørelse for de nytrykte breves værdi for den historiske forskning kan naturligvis ikke her gives. Vigtigst er uden tvivl brevene til Corf. Ulfeldt som statholder og rigshofmester, men ogsaa flere af brevene til tyske fyrster og fyrstinder kaster interessant nyt lys over kongens tyske politik, især under hans deltagelse i Trediveaarskrigen. Som helhed be-

tyder samlingen en meget værdifuld berigelse af vor viden om Chr. IV. og Danmarks historie i hans tid.

Hvad kongens personlighed angaar, kan naturligvis de nyfundne breve ikke afgørende ændre det vundne billede. Men de giver træk til uddybelse og udfyldning af det. De mange ny tyske breve viser, hvor svært han ofte havde ved at holde danske ord, vendinger og stavemaader fra at stikke hovedet frem. Hans forhold til svogeren kurf. Johan Sigismund af Brandenburg og dennes hustru Anna af Preussen belyses morsomt ved brevet til sidstnævnte af $\frac{5}{7}$, 1612 (nr. 13), hvor kongen meddeler, at han har en mand til en af hendes døtre og beder om at faa et »Conterfei« tilsendt — »Las Deinem herren nichtz daruo wissen« — og brevet til samme af $\frac{3}{10}$, 1614 (nr. 25), hvor han moraliserer: »Meiness Erachtenss nach Solthe man die vielen Iacht versamlung ihn dissen geferligen zeitthen afschaffen vndt ihn der haushaltung sich etwass besser fuhrsehen, auffdass ess etwass besser zustrecken konthe . . .« (s. 35). Flere steder berøres hans betydelige laan eller paatænkte laan til kurfyrsten (jvf. s. 11, 27 ff., 31 ff.).

Adskillige breve vidner om Chr. IV.s livslange had til den svenske regering (bl. a. nr. 46, 103, 201, 350); med sorg forudser han $\frac{27}{11}$, 1638 (i brev til Corf. Ulfeldt, nr. 102), at der i raadet »uyl fyndis dy, som uyl holde ded derfor, att man inted skal offendere Suensken« (s. 128). Hans stærke interesse for toldspørgsmaal fremgaar bl. a. af det førnævnte udkast til en toldrulle og af en forskrift, dat. $\frac{17}{10}$, 1642, for affattelsen af de af toldskriverne skrevne sedler, som hver dag skal sendes op paa slottet (nr. 170). En række af brevene til Ulfeldt vedrører (naturligvis) pengenøden, og kongen var til det sidste optaget af at finde mere guld i den norske erts. Et enkelt sted (nr. 139) fremglimter hans iver for mejeridriften paa de kongelige slotte og ladegaarde, et par andre hans indgaaende kendskab til skibsbygning (nr. 141, 156). Hvordan han til det sidste levede for sine bygværker, ses af brevene til Ulfeldt $\frac{8}{1}$ og $\frac{17}{1}$, 1648, faa uger før hans død: »Tøihussens Reparation Er høy nødig. Naar Ieg faar Bredden deraff, da uyl Ieg gøre Ett affriidtz aff Speruerckit, Huorepther man siiden kan gøre Offuerslag paa alding« (s. 409, nr. 367, jvf. nr. 363 og 370).

Et snapshot af den gamle konges dagligliv i hans hovedstad giver brevet til Ulfeldt af $\frac{23}{7}$, 1643 (nr. 207): »Der Ieg y gar drog aff haffuen ud pa Holmen, Da saa ieg, at dy y haffuerne vdenfor Østerpordt begiinder at tømmere pa Stadtlige husse . . . Ded første werliigen saledis bliiffuer, at man kan Røre siig, da uyl ieg stycke samme gader aff, Tii skal byen gørris wyder, som be-

gindt Er, da er ded best, att den bliiffuer saledis anlagdt, at man haffuer ingen Spodt derfor» (s. 251). Til det paatænkte anlæg af en handelsstad og fæstning ved Ballum satte han de største forhaabninger: »Til siiden danmarck Er bleffuen tiil nogiit, da Er der inted funden sliggen Pladtz, som wor herre haffuer giiffuen mig lycke tiil att fiinde» (til Corf. Ulfeldt ¹⁸/₉ 1642, nr. 161, s. 209). Et bidrag til det danske vejvæsens historie giver slutordene i ordren ⁹/₁₂ 1627 om Kirsten Munks afrejse fra Dalum til København (nr. 75): »Den wogen med ded Segerwerck skall med, och huor werckit slaar, skal hand helle stille och mercke steeden, huor at lensmenden skall laade legge en Stor steen eller laade sette et tree øffuerende» (s. 95).

Kendt fra tidligere trykt materiale er Chr. IV.s omsorg for de menneskers forplejning, som han havde i sin tjeneste (indbefattet børnene i Børnehuset). I det ny bind noterer man hans langvarige harme over, at mandskabet paa den hollandske fregat, som i juni 1642 førte prins Christian til Hertugdømmerne, var blevet forsynet med uspiseligt brød (nr. 151—52, 155). »Man seer ded med forundring an, at dy haffuer tordt giffue sadandt brød ud tiil Badtzmenden, ty hand bringer ingen hund dertil, att hand Edder ded» (s. 195). Et træk til belysning af hans omhu for sine egne børn giver brevet til Ulfeldt af ¹/₁ 1644 (nr. 241), der viser, at han over den nylige tidende om Torstenssons overfald ikke glemmer, at lille Ulrik Christian Gyldenløve skal have en foret vinterhue og 6 par engelske handsker (s. 293 f.).

Kongens forhold til religionen belyses bl. a. ved hans tyske og latinske optegnelse om hans syn paa Rothenburg ⁸/₁₂ 1625 (nr. 377), brevet til hertug Vilhelm af Sachsen-Weimar ¹⁸/₂ 1629 (nr. 77), med henspilning paa 2. Timot. 4 (»Meiner person halber sol, ob godt wiil, nimandt zuiffen, dan ich Resoluiet wii ein Christ zu leben vnd sterben . . .«), hans udtalelse i brev til Ulfeldt ¹³/₁₀ 1644 (nr. 285) om, at »Ieg indted gerne hører fremmede Presters Predicker» (s. 342), og hans haarde ord om den for kætteri anklagede præst Jørgen Lauritsen Friis, paa hvem »Bøddelen skall skeere hans tunge baag aff halss, som hand haffuer saa tiid och Offte forargiit syne tilhører med» (til Corf. Ulfeldt eft. ²⁸/₉ 1643, nr. 218, s. 271, jvf. nr. 227). Den tolerance mod baade katoliker og calvinister, han lægger for dagen ved forhandlingerne om alliance med Frankrig og Nederland 1646 (nr. 337—38), er tydeligt inspireret af Hannibal Sehesteds merkantilisme. For en bestemt form for overtro blev han delvis kureret, da han ⁸/₁₁ 1626 under belejringen af Hoya fik et skud i højre arm. »Durch selbigen schuss seind viel tausent Lügner geworden, die gar gewiss sagten, ich

wehre hartt oder Skussfrey, der Teuffel hole den, der es kan, vnd den, der es zugebrauchen begert« (s. 87).

Atter og atter glimter det mere eller mindre drøje lune frem. Morsomst er maaske slutordene i brevet til Ulfeldt fra Rensborg ²²/₈ 1642 (nr. 149): »Graff Pendtz driicker nu Inted ymellom Maltiiden, Mens hand holder Maaltiit fraa ty om formiddag, Indtil klokken Er siiu om aftenen. Vale« (s. 191).

»Kærlighedsbrevene« til Kirsten Munk er allerede kendt. Endnu en gang dvæler man ved ordene i brevet af ²⁷/₁₂ 1615 (nr. 32), der fører os ind i Leonora Christinas faders inderste sjæl: »Och Er nocksom uiist och faast, att ted Ehteskab, som ymellom thuende heer paa iorden sluttis och beuulgiss udi hiertit och med oprichtighed syden hollis, io Er Gud y himmelen behaagelligdt, baag bërren [dörren?] saatt all Menniskelige skiick och ordning, ty den kan forandriss saa tiidt och paa saa mange manner, som Öffrigheden y huerdt herredom ted for gaadt ahnseer« (s. 45).

Blandt samlingens mange andre breve og enkeltheder skal kun et par her berøres.

I brev til administratoren i Magdeburg, markgreve Christian Vilhelm ¹⁸/₈ 1626 (nr. 66) nævnes en kaptajn paa Boitzenburg (i Mecklenburg) Hermann Clamor v. Mandelsloh, »So von tillj durch Eiinen Sneider, welchen ich in handen habe, Eiinen briiff ahn dii dennemarckiske Riitterskab hatt abgefertiiget, welchen sich zu bemechtigen alle meine officirer befleissigen Sollen, vnd daa sii ihn mechtig werden, zum negstem holsteiinischen ambtman liiffueren« (s. 86). Man kunde ønske at kende dette brev, dets tilblivelseshistorie og skæbne, men det er aabenbart svært at finde noget derom.

Corf. Ulfeldts instrux som rigshofmester synes ikke bevaret, og det er næppe udelukket, at en saadan ikke er udfærdiget, idet man har holdt sig til hans statholderinstrux af 1637 (Bricka og Fridericia IV, nr. 167). Den nytrykte edelige rigshofmesterrevers af ²/₄ 1643 (nr. 191, fra Kálnokysamlingen) meddeler dog i almindelig og summarisk form noget om Ulfeldts funktioner i nævnte embede. Et spørgsmaal, som i denne forbindelse rejser sig, er det, om Birket-Smith havde ret, naar han tillagde Ulfeldt som statholder og rigshofmester »Overtilsynet med den Del af Finantserne, som mere umiddelbart henhørte under Kongen selv«, bl. a. »Flaadevæsenet, hvortil Udgifterne for største Delen afholdtes af Øresundstolden, som Kongen væsentlig betragtede som en personlig Indtægt« (Leonora Christina, Grevinde Ulfeldts Historie I, 86). Fabricius undtager indtægterne i »Kongens eget Kammer« fra rigshofmesterens overtilsyn (Den danske Central-

administration, 241). I reversen lover Ulfeldt at ville have »god och flitig opsiicht pa E:k:M: Indtecht och udgiift« og have indseende med bl. a. »alle . . . tollar« (s. 234). Her er ingen kongelig told- eller anden indtægt undtaget, og flere breve (se s. 245, 259 f., 268, 279—81, 290, 401; jvf. Bricka og Fridericia IV, s. 328; V, s. 416) viser da ogsaa, at der, selv om kongen stadig paa egen haand disponerede over Sundtoldindtægten, tillagdes Ulfeldt som statholder og rigshofmester en vis kontrol med dens opkrævning. Det er dog bemærkelsesværdigt, at der i tidsrummet mellem dec. 1643, da forholdet mellem konge og rigshofmester var begyndt at blive spændt, og dec. 1647, efter at Chr. IV. havde maattet bøje sig for Ulfeldt og raadet, ikke findes bevaret kongebreve til rigshofmesteren vedrørende Sundtoldoppebørselen.

Et værdifuldt supplement til vor hidtidige viden om den interessante episode i juni-juli 1631, da kongen befalede raaderne for fremtiden hver for sig at indgive skriftlig betænkning paa hans propositioner, og raadet afslog dette (Kr. Erslev: Aktstykker og Oplysninger til Rigsraadets og Stændermødernes Historie II (1887—88), 278—92; Bricka og Fridericia II, 342), giver brevet til kansler Christen Friis ¹⁵/₇, 1631 (nr. 389, tr. efter Langebeks afskr. efter tabt original i Rosenholm-arkivet). Raadet afgav først en fælleserklæring, dat. ²²/₆, og derpaa affattede de enkelte raader (med undtagelse af kongens vordende svigersøn Frants Rantzau) særerklæringer, dat. ¹/₇-⁷/₇. Skønt Anders Bille begrunder sit skriftlige votum, dat. ²/₇ med, at han har »underdannigst nu fornommed, at eders maait. icke dervid ville lade det blifve« (d. e. ved fælleserklæringen; Erslev II, 285), erklærer kongen i sit brev, at han, da fælleserklæringen overbragtes ham af kansleren og marsken, »samme tyd mig paa Eders anbringen inted kunde erklere, eptherdi Riigens Maarss for syn Skrøbelighed skyld inted lenger kunde bliiffue tilsteede, Och ieg anden dagen tiilig begaff mig paa weien herud« (d. e. til Glückstadt, hvorfra brevet er dateret). Han er øjensynligt ukendt med den ¹/₇-²/₇ afholdte skriftlige enkeltvotering og forlanger nu en saadan afholdt. Var flertallet mod den foreslaaede nyordning, vilde han bøje sig derfor. Men »paa ded ingen skall kunde syge Maiora anderledis at uerre fallen, end som dy udi sig selffuer fallen er, daa skaldtu in mea praesentia aabne Radtzens ynleg och deraff colligere Maiora och dem siiden ued den Eed, du mig och Riigid med obligerit er, in Senatu vden nogens formelding forrebringe« (s. 427). Den dybe mistænksomhed, som her træder frem, præger ogsaa hans udtalelse i samme brev om raadserklæringen af ²⁵/₆ paa hans forslag af ²²/₆ om et fæstningsanlæg ved Ejderen (Erslev

II, 292—94; Bricka og Fridericia II, 342—44): det er »gaadt att see, at om samdtlige Riigens Raad ded vnderskreffuid haffuer, som Riigens Maarss mig præsenterede, at ded aff nogle er bracht til ueiie« (s. 427).

Den ny kilde viser, hvor dyb den modsætning mellem konge og raad eller en del af dette har været, som de før trykte kilder kun lader ane. Det kunde se ud, som om han i sin harme endog en tid har afbrudt forbindelsen med raadet¹.

I april 1645 lod Chr. IV. afholde skriftlig enkeltvotering blandt de i København tilstedeværende raader om Hannibal Sehesteds plan om at sende flaaen til Norge (Erslev III, 87—105). I maj 1646 gennemtvang han en lignende votering angaaende Holger Axelsen Rosenkrantz' og nogle officerers forhold ved den svenske erobring af Bornholm (Bricka og Fridericia VI, 160—62), men kort efter forlangte han forgæves det samme i anledning af alliancen med Generalstaterne (sst. 167—69; Erslev III, 214, 221—22). Brevet til Corfitz Ulfeldt ²⁶/₈ 1646 (nr. 343) viser, at det var kansler Chr. Thomesen, der fraraadede den af kongen ønskede enkeltvotering ved denne lejlighed.

Hvordan kongen søgte ved »svigersønnernes« hjælp at opnaa en raadsafstemning efter sit ønske, viser brevet til Ulfeldt ²¹/₁₀ 1642 (nr. 174).

Til Torstenssonskrigens historie giver, som udg. paapeger (s. 326, 331—33), de nyfundne breve til Corf. Ulfeldt flere hidtil ukendte træk, bl. a. vedrørende dommen over Peder Galt. Hvor skeptisk kongen var m. h. t. rigets beholdning af duelige flaaedchefer, ses af hans ytring i brev til Ulfeldt af ²⁵/₈ 1644 (nr. 266): »Ieg kender Ingen, som haffuer Siieff tu fysker bade fechte med hinanden End at siige thuende flader. At den Skeffue gedde ded skulle forsta, fordi hand haffuer uerrit y Indien, ded kommer mig fremmid for« (s. 324).

De fleste af brevene til Corf. Ulfeldt er — som de tidligere trykte til ham og til kanslerne — fyldte med mange ting, store og smaa, vel mest smaa. En enkelthed, som ved første øjekast synes ringe, kan dog ved at stilles ind i en større sammenhæng af kultur-, samfunds- eller forvaltningshistorisk art vise sig at have adskillig interesse til belysning af den omskiftelsesrige periode af Danmarkshistorien, som Chr. IV.s breve omfatter.

Det ny bind af disse breve er en kildesamling af høj rang.

C. O. Bøggild-Andersen.

¹ ²⁷/₈ var kongen paa Frederiksborg (Bricka og Fridericia II, 344), hvortil han ankom ²⁶/₈ (Kanc. Brevb.); ²/₇ dateres breve fra København og Frederiksborg, ⁷/₇ fra Glückstadt (sst.).